

5. Onyfrienko, O.V. (2004), "Legal means in the context of the instrumental theory of law", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
6. Denisova, A.M. (2012), "The mechanism and the means of legal action (theoretical and legal research)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, National academy of internal affairs of MIA of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
7. Zaichyk, O.V., Zaets, A.P., Zhuravskiy, V.S., Kopylenko, O.L., and Onyshchenko, N.M. (2006), *Teoriya derzhavu i prava. Akademichniy kurs* [Theory of state and law. Academic Course], Jurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
8. Denisova, A. (2010), "Legal means : the concept and types", *Pravo Ukrayiny*, vol. 7, pp. 190-195.

УДК 94: 316.75 (477+47+57) „17/19”

ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ОЗНАКИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Серета А.М., к.і.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
sereda.angela@mail.ru*

Стаття присвячена дослідженню державної ідеології скрізь історичну призму. Аналізується сутність державної ідеології та її основні ознаки в імперську добу. У хронологічній послідовності з кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. простежується процес остаточної ліквідації державотворчих ідей періоду руйнації Гетьманщини та формування в Україні малоросійської ідеології.

Ключові слова: держава, державна ідеологія, державотворчі ідеї, ідеологія, політична думка, право.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИДЕОЛОГИЯ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ В ИМПЕРСКИЙ ПЕРИОД (КОНЕЦ ХVІІІ – НАЧАЛО ХХ ВВ.): ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Серета А.Н.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, м. Запорожье, Украина
sereda.angela@mail.ru*

Статья посвящена исследованию государственной идеологии через призму истории. Анализируются сущность государственной идеологии и ее основные признаки в имперский период. В хронологической последовательности с конца ХVІІІ до начала ХХ вв. прослеживается процесс окончательной ликвидации государственной идеи Гетманщины и формирования в Украине малороссийской идеологии.

Ключевые слова: государственная идеология, государственные идеи, государство, идеология, политическая мысль, право.

STATE IDEOLOGY AND ITS MAIN CHARACTERISTICS DURING THE IMPERIAL ERA (END OF THE ХVІІІTH – BEGINNING OF THE ХХth CENTURIES): HISTORICAL AND LEGAL DIMENTION

Sereda A.N.

*Zaporizhzhya national university, str .Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
sereda.angela@mail.ru*

The scientific article is devoted to research state ideology everywhere historical perspective. Analyzes the nature of the state ideology and its main features in imperial days. In chronological order from late ХVІІ to the early twentieth century. traced the process of final liquidation period of state building ideas destruction Hetman and the formation of the Little Russian Ukraine ideology. The national state ideology has its own history of development. It should be noted that the evolution of the state ideological

National state ideology has the history of development. It is needed to mark that the evolution of state ideology was related to the level of development of society, state and right.

During 1764–1785 final liquidation of state autonomy of Ukraine, which appeared in dependence of two empires, took place – Russian and Austrian. Ukrainian society was penetrated by the atmosphere of national humiliation, political and economic oppression. Aristocratic ideology which was increased ideas and practice of imperial

centralism finally forced out narodopravchu ideology. Reverse sideways this process confluence of the Ukrainian aristocratic idea became with zagal'noimperskim diskursom as a result it left off to exist as the separate phenomenon. The administrative and ideological policy of the Russian empire resulted in a gradual loss Get'manshinoy of the old name Rus and acceptance of the name "Malorosiya". These and other factors entailed forming in Ukraine of malorosiyskoy ideology and identity.

Malorosiystvo as ideology was divided into two branches: malorosiystvo okremishnosti and malorosiystvo absorption. Last it is possible to examine as a factor of more late theories of the "unique ruskoy nationality" and ksenofobskikh ideas about ukrainskist' as spoiled form of Russian.

It is in spite of everything said, the incorporation of Get'manshini in the Russian empire prokhodila slowly enough and sprawled more than on age, that in wide sense testifies to strong enough ideological legal validity of creation of the state, internal solidarity of petty officer as a leading layer, it high level of sense of justice.

Among considerable teoretiko-political labours of end XVIII – it is needed to mark works of Ukrainian beginning of the XX item philosopher-enlightener I.P. of Kozel'skogo, prosvititelya-democrat Hryhorij Skovorodu, organizers, Kyrylo-Mefodiivskogo societies of Mykola Kostomarov and Heorhij Andruz'kogo, gromadivcya Mykhajlo Dragomanova, philosopher, and public-political figure Ivan Franc, politician and publicman, Mykola Mikhnovskiy.

In quality of basic idea of state ideology, the idea of absolute law came forward however. Naturally legal the constituent of the legal system represents the sources of right as inalienable quality of human life, in which stopped up and degree of freedom, conditioned nature and human intercourse, which is needed for normal existence of man, accordingly from here complex of absolute laws and duties: a right is on life, propert, personal independence, happiness, duty not to encroach, propert, freedom of other man. The idea of absolute law comes forward not only as a reliable mean of limitation of absolute power but also as an instrument of social defence of man in the state.

Key words: state ideology, state ideas, state, ideology, political idea, right.

Поступ України як соціальної, демократичної та правової держави в європейське співтовариство вимагає підвищення ефективності функціонування всіх ланок суспільства. Державна ідеологія – один із важливих інструментів, який впливає на формування правової політики держави, сприяє розвитку системи права та правового регулювання. Проте здатна вона й на протилежне. Так, історія свідчить, що ідеологія не раз ставала засобом маніпулювання, наприклад, в імперську добу й у період тоталітарного режиму. Особливо актуальною ця проблема є зараз для України, яка перебуває в епіцентрі державних і соціальних перетворень. Тому вкрай необхідно врахувати помилки минулого та зробити науковий аналіз цього явища.

Вивченням державної та правової ідеології в різних аспектах займалися такі науковці, як Т. Андрусак, В. Журавський, О. Зайчук, О. Мурашин, Н. Пархоменко, О. Скакун, С. Сливка, В. Тацій, С. Тимченко, В. Толстенко, І. Усенко, М. Цвік, Ю. Шемшученко й ін. Важливим джерелом систематизованої інформації, яке розкриває широке коло проблем української ідеології, є дослідження І. Куташева, В. Степанкова, В. Литвинова, В. Шевчука, В. Кононенка та ін.

Упродовж 1764-1785 рр. відбулася остаточна ліквідація державної автономії України, яка опинилася в залежності двох імперій – Російської й Австрійської. Українське суспільство пройняла атмосфера національного приниження, політичного та економічного гноблення. Аристократична ідеологія, що була посилена ідеями й практикою імперського централізму, остаточно витіснила народоправчу ідеологію. Зворотнім боком цього процесу стало злиття української аристократичної ідеї із загальноімперським дискурсом, унаслідок чого вона перестала існувати як окремий феномен. Адміністративна й ідеологічна політика Російської імперії призвела до поступової втрати Гетьманщиною старої назви «Русь» і прийняття назви «Малоросія». Ці та інші фактори спричинили формування в Україні малоросійської ідеології й ідентичності.

Малоросійство як ідеологія розділилося на дві гілки: малоросійство окремішності й малоросійство поглинання. Останнє можна розглядати як чинник пізніших теорій «єдиної руської народності» та ксенофобських ідей про українськість як зіпсовану форму російськості. Крім того, після прилучення козацької старшини до російського дворянства й поступової русифікації її нащадків у кінці XVIII ст. зароджується ідея про українців як переважно селянську націю, що також є чинником комплексу меншовартості [1, с. 181].

Попри все сказане, інкорпорація Гетьманщини в Російську імперію проходила досить повільно та розтяглась більш ніж на століття, що в широкому сенсі свідчить про досить міцну ідейно-правову обґрунтованість державотворення, внутрішню солідарність старшини як провідної верстви, її високий рівень правосвідомості.

Серед значних теоретико-політичних праць кінця XVIII – початку ХХ ст. треба відзначити роботи українського філософа-просвітника Я. Козельського. В. Дмитренко зазначає: «В 1768 р. він вперше в

історії суспільної думки Росії використовує для критики феодально-кріпосницьких порядків і ідеології прогресивну для того часу теорію природного права і суспільного договору в інтерпретації таких радикальних французьких просвітителів, як В.А. Гельвецій та Ж.Ж. Руссо... Спираючись на цю теорію, Я. Козельський робить одну з перших в історії суспільної думки Росії спробу виявити причини поганого стану суспільства і накреслити шляхи виходу з нього» [2, с. 22-23].

Вихідним пунктом розмірковувань Я. Козельського про оптимальні форми організації державної влади й усього суспільного життя є традиційна для Просвітництва ідея про «природний стан людини». Я. Козельський уважав, що суспільні відносини можуть бути справедливими лише за тієї умови, якщо базуватимуться на справедливих законах. Суспільні пороки є закономірними наслідками поганого законодавства й порушення духу суспільного договору.

Надаючи великого значення законам в організації суспільного життя, він поділяє їх на божественні та натуральні. Із переходом до громадянського стану й організувавшись у держави, людство отримує ще два закони – всевітній і громадянський: «Закон всевітній називаю я той, який служить до безперешкодного для усіх всевіту народів поводженню між собою, як, наприклад, посилати послів, дотримуватись нерушимо трактатів та інше ... Закон громадянський називаю я той, що промишляє благополуччя тільки одним своїм громадянам, не турбуючись про інших, і схильний у міркуванні часу або місця зміні...» [3, с. 167]. Ці закони встановлюються людьми й можуть бути змінними. І якщо всевітній закон регулює відносини між державами, то громадянський – усередині них, між окремими людьми, він, по суті, і становить основний зміст суспільного договору. Громадянські закони повинні забезпечувати й захищати реалізацію природних прав людини. При цьому дія законів виявляється не одразу, а внаслідок їх тривалого застосування. Уважаючи, що основу суспільного договору становлять громадянські закони, які придумані людьми для регулювання відносин між собою і є змінними, Я. Козельський зазначає: «Коли договір укладається за спільної згоди, то й скасовуватись повинен за спільною згодою ж; а якщо трапиться з якої сторони шкода в договорі, то в такому випадку сторона, що відчуває в договорі для себе шкоду і одна порушити договір може, тому що нікого до шкідливого зобов'язувати не можна» [3, с. 197].

Ідеї про можливість перегляду суспільного договору стала основою для досить радикальних висновків Я. Козельського щодо організації суспільного життя. Як відзначає В.С. Горський, «... оскільки правителі, що видають закони, бувають різні, остільки закони можуть бути несправедливими. Несправедливим, зокрема, є закон, згідно з яким одна людина може перебувати в рабстві в іншій. Я. Козельський першим у суспільній думці Російської імперії піддав критиці спроби виправдати кріпацтво посиленням на «природний» характер станового розподілу суспільства» [4, с. 113].

Концепція ідеальної організації держави Я. Козельського є своєрідною вершиною української політичної думки гетьманської доби. Написана вченим для використання в роботі членами скликаної Катериною II «Комісії...», на яку українське дворянство поклало великі надії щодо відродження старовинних прав і вольностей, вона стала спробою теоретичної реалізації традиційних для козацтва уявлень про справедливий державно-суспільний устрій у поєднанні з досягненнями тогочасної політичної думки Західної Європи.

Оцінюючи європейський контекст політичної концепції українського вченого, В. Дмитриченко писав: «Відносно ж Козельського, зазначимо, що творче використання ним теорії природного права та суспільного договору допомогло йому розкрити кричущі «зловживання суспільним станом», соціальні пороки сучасних йому суспільних порядків, піддати їх серйозній критиці, піднятися (хоч і не в прямому, яскравому виступі) до засудження та заперечення феодально-кріпосницького ладу Росії й розробити новий ідеал суспільства» [2, с. 32]. Крім того, хоча він і був релігійною людиною, однак протестував проти змішування філософії з релігією; феодальній сваволі самодержавства протиставляв принцип законності й рівність усіх людей перед законом, визнавав природне право людини, заперечуючи кріпацтво. Я. Козельський один із перших теоретично засудив феодально-кріпосницький лад і в цьому був попередником О. Радищева (а не навпаки, як твердили радянські історики). Я. Козельський також засуджував загарбницькі війни й поневолення націй [5, с. 32].

Велику роль у розвитку національної ідеології відіграв видатний мислитель, поет, просвітитель-демократ Григорій Сковорода. Він визнавав політичну свободу найвищим досягненням людства та проголосив її головною метою свого життя. Філософ порівнював суспільство з добре налагодженою й чітко працюючою машиною, висловлював думки про те, що праця є основою життя і щастя людини,

внутрішнім рушієм розвитку суспільства. Новий лад мислитель уявляв у формі демократичної республіки, яка гарантує свободу та забезпечує права своїм громадянам незалежно від їхнього майнового стану, статі, раси й віросповідання, обіймання всіх посад відповідно до природних здібностей людей. Лише за цієї умови в суспільстві пануватимуть дружба, братерство та любов. Він гостро виступав проти релігійної нетерпимості, ворожнечі між людьми на релігійному ґрунті.

Професор О. Скакун, висвітлюючи проблему держави і права у філософії Г. Сковороди, зауважила, що із суджень мислителя випливає, що право закладене саме в «сродній праці». Воно, як і справедливість, виходить від людини й виражає міру свободи – не стільки зовнішньої, скільки внутрішньої. Звідси – ідея права полягає не в формально-владному примусі держави, а в регулюванні життя людини з урахуванням її буття в морально-ціннісному світі. «Сродність» (як і відповідність своїй ідеї) мусить бути між природним правом як морально-ціннісним регулятором і правом чинним – «громадянськими законами» [6 с. 71].

Отже, вчення Г. Сковороди об'єктивно було спрямоване проти панівної ідеології, заперечувало експлуататорський феодально-кріпосницький лад і утверджувало здорові народні погляди на суспільно-політичний устрій, працю, щастя людей. Він покладав усі надії на освіту, самопізнання й моральне самовдосконалення кожної людини. Йому були притаманні реформаторські сподівання на усунення старих порядків. «Пізнай себе», з'ясуй свою «сродність» в усіх відношеннях і працею у згоді із суспільством і своєю совістю – так він розумів шляхи досягнення щастя [5, с. 71].

Правові ідеї того часу здебільшого торкалися проблем релігії, церкви, морального обов'язку, а також форм творення української державності. Незважаючи на втрату державної самостійності України, правова ідеологія на українських землях продовжувала розвиватися та не втратила своєї традиції.

Початок ХІХ ст. – це період, коли український народ залишився без власної держави, без своєї освіти та церкви, без напряму і провідників. На становлення національної правової ідеології значною мірою вплинула діяльність таємної політичної організації Північного й Південного товариств, повстання декабристів у Петербурзі та Чернігівському полку, що були придушені. Крім того, у 1830–1840-х рр. почала формуватися нова еліта. Першими її представниками були члени Кирило-Мефодіївського братства, які створили ідеологічні основи для формування модерної української нації. Це нова ідеологія, яка була створена в дусі романтизму, ставила в центрі нації не аристократію та не військову верхівку, а простий народ. Українська правова ідея того часу розвивалася під впливом соціально-економічних відносин, які характеризувалися занепадом феодалізму, формуванням капіталістичного ладу й лібералізму в політичних відносинах. Національне відродження ХІХ ст., яке сформувало нинішню ідею українства, виникло не на порожньому місці, воно було неможливе без інтелектуального ґрунту, закладеного діячами українського автономіського руху ХVІІІ ст. Водночас закладалися ідеї, які вплинули на наступні покоління. Твори Г. Полетики, Ф. Туманського, А. Худорби містили відверто антиімперські постулати.

Основою поглядів українських мислителів були визнання природних прав людини, їх цінності, усвідомлення того, що їх гарантія й реалізація залежать від форми державного устрою та форми правління. Найбільший вплив на розвиток української національної ідеї того часу мав один із найзагадковіших творів – «Історія русів», незважаючи на всі його історичні неточності. Невідомо коли й саме ким був написаний цей епохальний для України твір, однак описані в ньому події обриваються на 1769 р. Автор «Декларації прав української нації», як називають «Історію русів», протестував проти кріпацтва, тиранії, урядовців, які ставили себе вище за закони, проти насильства військ, релігійної нетолерантності й національної зверхності [7]. Цей політичний памфлет є гімном природних, божественних, історичних, моральних прав кожного народу на державну незалежність, боротьбу з гнобителями. Твір ґрунтується на відомій на Заході з часів Дж. Локка платформі «рівноваги влад» – інтелектуальної та моральної течії, яка визнавала насамперед політичні й економічні права особистості, її абсолютну цінність, свободу привілейованих верств, рівність серед рівних громадян, існування невід'ємних природних прав індивіда, суспільно-договірний характер держави, верховенство законів у суспільних відносинах тощо.

Як зазначалося, розвиток державної ідеології в Україні пов'язаний із виникненням в 1846 р. Кирило-Мефодіївського товариства – першої нелегальної державницько-політичної організації. Організаторами та членами товариства були Микола Костомаров, Микола Гулак, Тарас Шевченко, Георгій Андрузький та ін. [8, с. 51]. Політична програма товариства – «Книга буття українського народу», складена ідеологом лібералізму М. Костомаровим, – посідала чільне місце в історії

прогресивної політичної думки України. «Книга» – багатопланова програма, яка передбачала верховенство закону, вирішення національного питання, повалення самодержавного деспотизму й колоніального гноблення та побудову слов'янської федерації християнських республік «із демократичними інститутами, аналогічними тим, що є в Сполучених Штатах». На його думку, слов'янська федерація мала складатися з незалежних республік, побудованих на демократичних засадах, на чолі з президентом, який репрезентує виконавчу владу, і соймом – законодавчим органом. Складовою частиною такого союзу мала бути незалежна Україна, яка підтримувала б ідейно-культурні та релігійні зв'язки з іншими республіками за принципами християнської моралі [9, с. 318]. Загалом основу його правової концепції становили думки про федерацію, республіканський лад, громадянські свободи.

Розглядаючи форми правління, М. Костомаров критикував монархію, відзначав, що український народ завжди прагнув до демократичних форм державного устрою. Він пропонував скасувати кріпосне право, встановити юридичну рівність, не застосовувати смертної кари. Необхідною умовою нового державного устрою він уважав свободу господарської діяльності, свободу совісті, виступав поборником ідеї поширення освіти серед простого народу. За допомогою освіти вбачалося досягти національної злагоди й забезпечити суспільний прогрес і повернення державності.

Ще одну систему правових ідей виклав член Кирило-Мефодіївського братства юрист Георгій Андрузький у «Начерках конституції республіки». Г. Андрузький у своїх «Начерках» розробив проект конституції майбутньої Української республіки, в якому особлива увага приділялась питанням самоврядування. Основою суспільного життя вважалася община. Держава мала об'єднати сім автономних штатів на чолі зі своїми президентами та сенатом. Штати мали вищі навчальні заклади: академії наук і мистецтв, народного слова, медичну, а також вищий жіночий заклад виховання. Усі штати об'єднувала державна надбудова, що складалася із Законодавчих зборів, Державної ради, куди входили президент республіки, міністри, прокурор, а також президенти штатів. Міжнародні відносини здійснювалися тільки на рівні держави, тут передбачалося міністерство закордонних справ. Окрім означених органів виконавчої влади, проект передбачав міністерство внутрішніх справ, тюремний комітет, посаду державного прокурора. Як і в автономних штатах, у державі діяв наглядовий комітет. Отже, Г. Андрузький чітко визначав структуру та принцип виборності органів влади, окреслював функції виконавчих і судових інституцій.

Відомий український поет, художник Тарас Шевченко був противником абсолютної монархії, будь-яких форм деспотизму й поневолення народу, засуджував системи імперського законодавства та судочинства, які покликані захищати інтереси панівних класів, і схилився до ідеї буржуазної республіки, оскільки там не було одновладдя, функціонував представницький орган, громадяни мали рівні права. Гарантом від сваволі, вважав він, повинен бути «праведний закон», що є синонімом правди і справедливості. Але закон, який діє в державі, де існує нерівність, не може бути праведним. І, як результат, для побудови незалежної демократичної Української держави, вважав Т. Шевченко, необхідно проведення правової реформи [10, с. 113].

Право Т. Шевченко розглядав як явище історичне, мінливе, залежне від інтересів правлячої верхівки та обґрунтував несумісність кріпосницьких законів зі справедливими законами прийдешнього соціально-політичного устрою. Отже, Т. Шевченко наголошував на утвердженні соціальної рівності й політичної свободи, громадського самоврядування і справедливої законності. Він уважав, що буржуазна республіка – це історично прогресивний порівняно з монархією державний устрій. Майбутнє суспільство Т. Шевченко пов'язував із самоуправлінням народу, колегіальною формою реалізації влади як гарантії від свавілля.

У 1847 р. Кирило-Мефодіївське братство було розгромлене царизмом, а його учасники піддані репресіям. Проте вплив його ідей на подальший розвиток України важко переоцінити: знову в усій його складності на порядок денний було винесено національне питання. При цьому йшлося не про протиставлення народів, а про їхню спільну боротьбу з імперією за національну незалежність кожного з них. Отже, погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства на державу і право мали велике значення. Русійною силою історії вони вважали народ, а його інтереси – єдиним критерієм історичної оцінки, що було дуже важливим для усвідомлення необхідності заміни монархії демократією.

Наприкінці середини XIX ст. в Україні організаційно чіткіше окреслився національний рух, розгорнули свою діяльність громадівці. Провідним ідеологом Київської громади був Михайло

Драгоманов, який зробив значний внесок у розвиток державної ідеології. Свої основні ідеї М. Драгоманов виклав у працях «Пропаший час (Українці під Московським царством)», «Внутрішнє рабство і війна за звільнення», «Вольний Союз – Вільна Спілка» та ін. В основі його поглядів лежала ідея історичного поступу України до самостійного політичного існування на європейському терені. Особливе місце в них посідала концепція суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особливостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядуванням громад і областей.

Автономні народи-держави, об'єднавшись у федерацію, повалять самодержавство й матимуть рівні права та обов'язки. У рамках зазначеного проекту М. Драгоманов передбачав також скасування тілесних і смертної кар, недоторканність житла без судової постанови, таємність приватного листування, свободу слова, друку, совісті й віросповідання. На сторожі прав і свобод стояв суд. Усі громадяни, які досягли 21-річного віку, наділялися виборчими правами, а з 25-річного віку вони могли бути обраними до складу зборів, а також на державні посади.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча й судова. Так, законодавча влада належала двом думам – державній і союзній. Головою держави міг бути імператор із успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Отже, своєю державно-правовою концепцією М. Драгоманов пропонував парламентську державу із засадами самоуправління, яка впливала б на соціальну та економічну сфери суспільства, надавала б великого значення просвітництву й законодавству, які уможливили б реформаційні зрушення.

Певний внесок у розвиток державної ідеї в Україні належить філософу і громадсько-політичному діячу Івану Франкові. У його політичній творчості відображено соціальні та економічні процеси, що мали місце на межі ХІХ–ХХ ст. у Галичині, яка зазнавала утисків з боку Австро-Угорської монархії, польських поміщиків і капіталістів. А в його працях «Формальний і реальний націоналізм», «Що таке прогрес», «Про соціалізм», «На дні», «Поза межами можливого» тощо відбито проблеми держави та права. Він був прибічником ідеї про те, що політичні інститути, право впливають із економічних відносин, які панують у суспільстві. Щодо цього він зауважував, що цивільне право, а деякою мірою й кримінальне базуються на чинному соціальному устрої.

І. Франко був противником необмеженої монархії, називав її царством тиранів і кровопивців-багатіїв, тюрмою народів, машиною, яка душить Україну й усю Росію. Новий устрій суспільства, за І. Франком, можливий за допомогою народної революції, під якою він розумів низку таких культурних, наукових і політичних чинників, які змінюють усі основи та попередні поняття і скеровують розвиток народу в інший бік. За І. Франком, досягнення суспільно-політичного ідеалу можливе «без насильних і кривавих потрясінь». Філософ уважав, що закони мають відображати справедливість у всіх сферах суспільного життя. Поняття «право» й «закон» він розглядав як генетично пов'язані, але не тотожні інститути. До законів зараховував укази уряду Австрії, а також нормативно-правові акти парламенту і Галицького сейму, вважав за можливе використати чинне на той час право для підвищення правової свідомості людей, що сприяло б розумінню необхідності демократичних змін у суспільстві. Він пропонував домагатися від законодавчих органів упровадження прямого та рівного виробничого права, планував за допомогою парламентської діяльності домогтися радикальних змін у соціальному й економічному житті.

У статті «Поза межами можливого» І. Франко обґрунтував необхідність досягнення національної самостійності українським народом і зробив висновок: «Ідеал національної самостійности в усякому погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости цього ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки» [11, с. 277].

Отже, твори І. Франка – багатогранні, бо більшість висловлених ним ідей актуальні й в умовах сьогодення. Це стосується співвідношення соціальних інтересів, формування національного ідеалу, повернення свободи особистості й суспільно-державного розвитку.

На початку ХХ ст. політик і громадський діяч Микола Міхновський першим відкрито заявляв про колоніальний статус України в складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення. Відома низка його публікацій, а саме: «Самостійна Україна», «Справа української

інтелігенції в програмі УНП», «Робітницька справа у програмі УНП» та ін. На думку М. Міхновського, «державна самостійність є головною умовою існування нації». Він пропонував іти до незалежності за зразком західних країн, використовуючи основні напрямки націоналізму європейського типу. Саме Миколі Міхновському належить гасло «Україна – для українців!», яке стало невід’ємною ознакою українського інтегрального націоналізму. У брошурі «Самостійна Україна» він чітко окреслив, що з правничого погляду Україна має відновити самостійність України на підставі Переяславської угоди, порушеної російським царизмом. І публічно заявив про законне право українського народу самостійно вирішувати свої проблеми. Однак одних правних підстав для отримання Україною незалежності недостатньо. Необхідно, вважав М. Міхновський, щоб цього прагнула сама нація й насамперед її провідники. Нове покоління провідників, здатне прийняти на себе відповідальність за майбутнє. Це покоління забезпечить національний солідаризм і національне й соціальне звільнення українського народу, має бути «одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» [12, с. 36].

Отже, ідеї М. Міхновського про потребу відмежування України від Росії, акцент на силових методах досягнення національно-визвольної мети, а також проголошення виключно етнічного принципу формування нації лягли в основу націоналістичної ідеології. Погляди М. Міхновського ґрунтувалися на консервативному, національно-державницькому й націоналістичному ідеологічних напрямках. Однією з основних причин втрати українцями державності М. Міхновський уважав відсутність внутрішньої єдності, висував ідею національного солідаризму, яка мала об’єднати окремі частини нації в єдине ціле. Для М. Міхновського розв’язання національного питання мало передувати вирішенню питання соціального.

Отже, на межі XIX–XX ст. українська правова ідея вступила у фазу нового теоретичного і практичного розвитку. Це був початок національного відродження, який відобразився насамперед у програмних гаслах Кирило-Мефодіївського товариства. Відбувалася розробка широкої політичної програми боротьби за визволення українського народу. Розглядалась ідеалізація ідеалу крізь призму конституційної регламентації державно-владних відносин, прав і свобод людини, взаємовідносин особи та держави. Відмова від культурно-територіальної, культурно-соціальної слов’янської федерації й федерації з Росією, підвищення рівня національної політичної свідомості, боротьба за національне відродження та державність. Український конституціоналізм відображено в концепціях Т. Шевченка, М. Драгоманова, Ю. Бачинського тощо.

Як основна ідея державної ідеології, на нашу думку, виступала все ж таки ідея природного права. Природно-правова складова частина правової системи відображає витоки права як невід’ємної якості людського буття, у якій закладена та міра свободи, зумовлена природою й людським спілкуванням, яка необхідна для нормального існування людини, відповідно, звідси впливає комплекс природних прав і обов’язків: право на життя, власність, особисту незалежність, щастя, обов’язок не посягати на життя, власність, свободу іншої людини. Ідея природного права виступала не тільки як надійний засіб обмеження всевладдя, а і як інструмент соціального захисту людини в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плешко М.В. Ідеї народоправства в генетиці процесу українського державотворення / М.В. Плешко // Гуманітарні студії. – К. : ВПЦ Київський університет, 2010. – Вип. 7. – С. 178-185.
2. Дмитриченко В.С. Суспільно-політичні погляди Я.П. Козельського / В. Дмитриченко. – К. : Видавництво Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957. – 68 с.
3. Козельський Я.П. Философические предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего сената секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года / Я.П. Козельський. – М. : Директ-Медиа, 2013. – 256 с.
4. Горський В.С. Історія української філософії : [курс лекцій] / В.С. Горський. – К. : Наукова думка, 1997. – 286 с.
5. Терлюк І.Я. Політико-правова доктрина козацького державотворення : нарис історії української державної ідеї / І.Я. Терлюк, І.М. Флис. – Л. : Видавництво Тараса Сороки, 2008. – 300 с.
6. Скакун О.Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні (IX ст. – 1917 р.) / О.Ф. Скакун. – К. : НМК ВО, 1990. – 87 с.

7. Історія русовъ или Малой Росіи. – М. : Въ университетской типографіи, 1846. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.litopys.org.ua/istrus/istrus.htm>.
8. Бойко І. Методологічні аспекти дослідження історії державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 pp.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2011. – Вип. 52. – С. 48–55.
9. Політична історія України : посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.І. Танцюри. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с
10. Сергієнко Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г. Сергієнко. – К. : Наукова думка, 1983. – 206 с.
11. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // І. Франко. Зібр. тв. : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 1986. – С. 276–285.
12. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. – К. : Дікор, 2002. – 116 с.

REFERENCES

1. Pleshko, M.V. (2010), “The ideas of democracy in the genetics of the process of creation of the Ukrainian state”, *Humanitarni studiyi*, vol. 7, pp. 178–185.
2. Dmytrychenko, V.S. (1957), *Suspilno-politychni pohlyady Ya.P.Kozelskoho*. [Socio-political views Ya.P.Kozelskoho], Vydavnytstvo Kyuyivskoho derzhavnoho universytetu im. T.H. Shevchenka, Kyiv, Ukraine.
3. Kozelskyu, Ya.P. (2013), *Fylosofycheskye predlozhenyya, sochynennyye nadvornym sovetnykom y pravyytel'stvuyushcheho senata sekretarem Yakovom Kozе'skym v Sankt-Peterburhe 1768 hoda* [Philosophical suggestions by the court Advisor and the governing Senate Secretary Jacob Kozelsky in St. Petersburg in 1768], Dyrekt-Medya, Moskow, Russia.
4. Horskyu, V.S. (1997), *Istoriya ukrayinskoyi filosofiyi : kurs lektsi* [The history of Ukrainian philosophy : lectures], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
5. Terlyuk, I.Ya. and (2008) *Polityko-pravova doktryna kozatskoho derzhavotvorennya : narys istoriyi ukrayinskoyi derzhavnoyi ideyi* [Political and legal doctrine Cossack state, outline the history of Ukrainian state idea], Vydavnytstvo Tarasa Soroky, Lviv, Ukraine.
6. Skakun, O.F. (1990) *Prohresyva polityko-pravova dumka na Ukrayini (IX st. –1917 r.)* [Progressive political and legal thought in Ukraine (IX centuries. – 1917 g.)], NМК, Kyiv, Ukraine.
7. “Ystoriya rusov ili Maloy Rosiy” (1846), *Unyversytetskay typohrafiy* [Istoriya Rusov or Small Rose], Moskow, Russia, available at : <http://www.litopys.org.ua/istrus/istrus.htm>.
8. Boyko, I. (2011) “Methodological aspects of the study of the history of state-legal and municipal institutions in Galicia in the Polish Kingdom (1387-1569)”, *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, vol. 52, pp. 48–55.
9. *Politychna istoriya Ukrayiny* (2001) [Political History of Ukraine], Vidavnichij centr «Akademiya», Kyiv, Ukraine.
10. Serhiyenko, H. (1983) *Shevchenko i Kyrylo-Mefodiyivske tovarystvo* [Shevchenko and Cyril and Methodius], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
11. Franko, I. (1986) *Poza mezhamy mozhlyvoho* [Beyond possible], Zibr. tv. u 50 t., Naukova dumka, Kyiv, Ukraine., part. 45, pp. 276–285.
12. Mikhnovskyu, M. (2002) *Samostiyna Ukrayina* [Independent Ukraine], Dikor, Kyiv, Ukraine.